NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

BADIIY TARJIMADA PRAGMATIK POTENSIAL TRANSFORMATSIYASI (INGLIZ TILIDAN QORAQALPOQ TILIGA TARJIMA MISOLIDA)

R. A. Jumamuratova
PhD, dotsent, QDU
E-mail: ramizajumamuratova1988@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7239-7762
J. Sh. Djumabayeva
Filol.f.d., prof., NUUz

Annotatsiya: *Maqolada ingliz tilidan qoraqalpoq tiliga badiiy tarjimada pragmatik potensialning saqlanishi va transformatsiyalanishi Mark Tvenning "The Adventures of Tom Sawyer" asari hamda uning E. Berdimuratov tomonidan qoraqalpoq tiliga tarjimasi misolida tadqiq etiladi. Pragmatik potensial kommunikativ-intensional, nutqiy-aktual, lingvomadaniy, emotsional-baholovchi, implikativ-kontekstual, stilistik va adresatga yo'naltirilgan komponentlardan tashkil topuvchi ko'p sathli tizim sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda qiyosiy-chog'ishtirma, kontekstual, pragmalingvistik, funksional-semantik va tarjimaviy tahlil metodlaridan foydalanildi. Asliyat va tarjimada kommunikativ intensiya, nutq aktlari, implikatura, yumor va kinoya, emotsional-ekspressiv birliklar, individual nutqiy registr hamda lingvomadaniy birliklarning qayta yaratilish xususiyatlari tahlil qilindi. Tahlil pragmatik ekvivalentlik formal-semantik ekvivalentlik bilan aynan bir hodisa emasligini va badiiy tarjimada funksional hamda pragmatik kompensatsiya alohida ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi.*

Kalit so'zlar: *pragmatik potensial, pragmatik ekvivalentlik, pragmatik adaptatsiya, badiiy tarjima, ingliz tili, qoraqalpoq tili, kommunikativ intensiya, nutq akti, implikatura, lingvomadaniy komponent, stilistik kompensatsiya.*

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПРАГМАТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ (НА ПРИМЕРЕ ПЕРЕВОДА С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА КАРАКАЛПАКСКИЙ)

Аннотация: *В статье исследуются сохранение и трансформация прагматического потенциала в художественном переводе с английского языка на каракалпакский на примере произведения Марка Твена «The Adventures of Tom Sawyer» и его каракалпакского перевода, выполненного Е. Бердимуратовым. Прагматический потенциал трактуется как многоуровневая система, состоящая из коммуникативно-интенционального, речеактового, лингвокультурного, эмоционально-оценочного, импликативно-контекстуального, стилистического и адресатно-ориентированного компонентов. В исследовании использованы сравнительно-сопоставительный, контекстуальный, прагмалингвистический, функционально-семантический и переводческий методы анализа. Проанализированы особенности воссоздания в оригинале и переводе коммуникативной интенции, речевых актов, импликатуры, юмора и иронии, эмоционально-экспрессивных единиц, индивидуального речевого регистра, а также лингвокультурных единиц. Анализ показал, что прагматическая эквивалентность не тождественна формально-семантической эквивалентности и что в художественном переводе особое значение приобретают функциональная и прагматическая компенсация.*

Ключевые слова: *прагматический потенциал, прагматическая эквивалентность, прагматическая адаптация, художественный перевод, английский язык, каракалпакский язык, коммуникативная интенция, речевой акт, импликатура, лингвокультурный компонент, стилистическая компенсация.*

TRANSFORMATION OF PRAGMATIC POTENTIAL IN LITERARY TRANSLATION (ON THE EXAMPLE OF TRANSLATION FROM ENGLISH TO KARAKALPAK)

Abstract: *The article examines the preservation and transformation of pragmatic potential in literary translation from English into Karakalpak based on Mark Twain's The Adventures of Tom Sawyer and its Karakalpak translation by E. Berdimuratov. Pragmatic potential is conceptualized as a multidimensional system comprising communicative-intentional, speech-act, linguocultural, emotional-evaluative, implicit-contextual, stylistic and recipient-oriented components. Comparative, contextual, pragmatic, functional-semantic and translation analysis methods are employed. Attention is paid to communicative intention, speech acts, implicature, humour and irony, emotional-expressive elements, individual speech registers and culture-specific meanings. The findings demonstrate that*

pragmatic equivalence cannot be reduced to formal-semantic equivalence and that functional and stylistic compensation plays a significant role in English-Karakalpak literary translation.

Keywords: *pragmatic potential, pragmatic equivalence, pragmatic adaptation, literary translation, English, Karakalpak, communicative intention, speech act, implicature, stylistic compensation.*

KIRISH

Zamonaviy tarjimashunoslik taraqqiyoti tarjimani bir til birliklarini ikkinchi til birliklari bilan almashtirish jarayoni sifatida tushunishdan matnning kommunikativ, kognitiv, lingvomadaniy va pragmatik xususiyatlarini yangi til va madaniyat muhitida qayta yaratish jarayoni sifatida talqin qilishga olib keldi. Ayniqsa, badiiy tarjimada asliyatning denotativ mazmunini saqlashning oʻzi yetarli emas. Tarjimon muallif va personajlarning kommunikativ niyati, emotsional-baholovchi munosabati, implikatura, presuppozitsiya, yumor, kinoya, individual nutqiy registr va adresatga yoʻnaltirilgan estetik ta'sirni ham qayta yaratishi lozim.

Shu nuqtai nazardan, **pragmatik potensial** badiiy tarjimaning adekvatligini belgilovchi muhim kategoriyalardan biri sifatida namoyon boʻladi. Matn yoki til birligining pragmatik potensiali uning muayyan kommunikativ sharoitda soʻzlovchi niyatini amalga oshirish, adresatning interpretatsiyasini yoʻnaltirish, emotsional va baholovchi munosabat hosil qilish hamda ma'lum kommunikativ reaksiyani yuzaga chiqarish imkoniyatlari bilan bogʻliq.

Tarjima jarayonida ushbu imkoniyatlarning barchasi avtomatik ravishda maqsad tiliga koʻchmaydi. Asliyatdagi bir nutq aktining propositsional mazmuni tarjimada toʻliq saqlangan holda uning illokutiv kuchi pasayishi mumkin; aksincha, formal jihatdan sezilarli transformatsiyaga uchragan birlik maqsad tilida asliyatga yaqin pragmatik ta'sirni yuzaga chiqarishi mumkin. Demak, **semantik ekvivalentlik va pragmatik ekvivalentlik oʻzaro bogʻliq boʻlsa-da, aynan bir hodisa emas**. Bu muammo ingliz tilidan qoraqalpoq tiliga badiiy tarjimada alohida ahamiyat kasb etadi. Ingliz va qoraqalpoq tillarining genetik va tipologik jihatdan turli tizimlarga mansubligi, shuningdek, kommunikativ an'ana, murojaat shakllari, ijtimoiy munosabatlarning verbal ifodasi va lingvomadaniy fonidagi tafovutlar pragmatik potensialni qayta yaratishda tarjimondan turli funksional, adaptiv va kompensator strategiyalarni qoʻllashni talab etadi.

Tadqiqot materiali sifatida Mark Tvenning "*The Adventures of Tom Sawyer"* romani hamda uning E. Berdimuratov tomonidan qoraqalpoq tiliga tarjima qilingan "*Том Сойердин басынан кеширгенлери"* asari tanlandi. Qoraqalpoqcha nashrning bibliografik ma'lumotlarida E. Berdimuratov tarjimon, T. Najibov muharrir sifatida koʻrsatilgan; asar 1960-yilda Qoraqalpoq davlat nashriyotida chop etilgan.

Mark Tven asarining tanlanishi uning pragmatik jihatdan nihoyatda boyligi bilan izohlanadi. Roman personajlar nutqidagi nostandart grammatik shakllar, bolalar soʻzlashuv nutqi, yumor va kinoya, manipulyativ kommunikatsiya, madaniy realiyalar, diniy diskurs, qoʻrquv, tahdid, ijtimoiy baholash va individual nutqiy registr kabi hodisalarning keng qoʻllanishi bilan ajralib turadi.

Tadqiqotning maqsadi ingliz tilidan qoraqalpoq tiliga badiiy tarjimada pragmatik potensialning saqlanish va transformatsiyalanish mexanizmlarini aniqlash hamda ushbu jarayonni kompleks baholash imkonini beruvchi integrativ modelni ishlab chiqishdan iborat.

Pragmatik potensial va tarjima: nazariy yondashuvlar. Pragmatikaning shakllanishi til belgilarining ma'nosini ulardan foydalanuvchi subyekt va kommunikativ vaziyat bilan bogʻliq holda oʻrganish zarurati bilan chambarchas bogʻliq. C. Morris semiotikani sintaktika, semantika va pragmatika yoʻnalishlariga ajratar ekan, pragmatikani belgi va undan foydalanuvchi oʻrtasidagi munosabatlarni oʻrganuvchi soha sifatida belgiladi [1]. Ushbu yondashuv keyinchalik kommunikativ ma'no, nutq aktlari va implikatura nazariyalarining rivojlanishiga zamin yaratdi.

J. L. Ostin til orqali nafaqat ma'lumot berish, balki muayyan harakatni amalga oshirish mumkinligini asoslab berdi. Olim lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlarni farqlaydi [2]. Tarjima pragmatikasi uchun ayniqsa illokutiv va perlokutiv darajalar muhimdir. Chunki tarjimon gapning "nima deyayotgani" bilangina emas, "bu gap orqali qanday kommunikativ harakat bajarilayotgani" va "adresatga qanday ta'sir koʻrsatish koʻzda tutilgani" bilan ham ishlaydi.

J. R. Syorl nutq aktlari nazariyasini yanada tizimlashtirib, *assertion, directive, commissive, expressive* va *declaration* kabi kommunikativ aktlarning funksional xususiyatlarini ochib beradi [3]. Badiiy tarjimada personajning iltimosi, buyrugʻi, tahdidi, va'dasi yoki e'tirozi boshqa nutq aktiga aylanib qolsa, uning leksik mazmuni saqlangan taqdirda ham personajlararo munosabat va pragmatik ta'sir oʻzgarishi mumkin.

H. P. Graysning kommunikativ implikatura konsepsiyasi pragmatik tarjima tahlili uchun alohida ahamiyatga ega [4]. Soʻzlovchi nazarda tutgan mazmun har doim uning bevosita aytgan gapiga teng emas. Adresat koʻpincha kontekst, umumiy bilim va kommunikativ tamoyillar asosida qoʻshimcha ma'noni inferensiya qiladi. Badiiy matndagi yumor, kinoya va manipulyatsiyaning katta qismi aynan shu mexanizm orqali yuzaga keladi.

D. Sperber va D. Uilsonning 'relevans' nazariyasida kommunikatsiya kodlash-dekodlash jarayonidan kengroq, inferensial hodisa sifatida tushuntiriladi [5]. E.-A. Gatt mazkur nazariyani tarjimaga tatbiq etib, tarjima jarayonida adresat

uchun yetarli kontekstual effekt yaratish va ortiqcha interpretativ kuch talab qilmaslik muhimligini ta'kidlaydi [6]. Bunday yondashuv madaniy presuppozitsiyalar, yumor va yashirin ma'nolarni tarjima qilishda ayniqsa ahamiyatlidir.

E. Nayda tomonidan ishlab chiqilgan formal va dinamik ekvivalentlik konsepsiyasida tarjima adresatining reaksiyasiga alohida o'rin beriladi [7]. Dinamik ekvivalentlik nuqtai nazaridan tarjimaning vazifasi til shakllarini mexanik ko'chirish emas, balki asliyat va tarjima adresatlari reaksiyasi o'rtasida imkon qadar funksional yaqinlik yaratishdir. Mazkur konsepsiya pragmatik ekvivalentlikning keyingi nazariy talqinlariga muhim zamin yaratdi.

P. Nyumark kommunikativ va semantik tarjimani farqlab, kommunikativ tarjimada maqsad til adresatiga ta'sir masalasini muhim deb hisoblaydi [8]. Badiiy matn pragmatikasida bu farq ayniqsa muhim: ayrim vaziyatlarda formal-semantik aniqlikni mutlaq saqlash kommunikativ ta'sirning zaiflashishiga olib kelishi mumkin.

M. Beyker tarjima ekvivalentligini bir necha darajada o'rganib, pragmatik ekvivalentlik doirasida 'coherence' va 'implicature' masalalariga alohida e'tibor qaratadi [9]. Pragmatik ekvivalentlik tarjimonning nafaqat matndagi eksplisit ma'noni, balki kontekst orqali yuzaga keladigan inferensial ma'nolarni ham hisobga olishini talab qiladi.

J. Hauz tarjima sifatini baholashni matn, kontekst, register va kommunikativ funksiya munosabatlari bilan bog'laydi [10; 11]. Uning funksional-pragmatik yondashuvi tarjimani yangi lingvomadaniy kontekstda kommunikativ funksiyani qayta yaratish sifatida tushunish imkonini beradi.

C. Nordning funksionalistik qarashlarida tarjima maqsadi va tarjimonning asliyat muallifi, buyurtmachi hamda adresat oldidagi kommunikativ mas'uliyati markaziy o'rin egallaydi [12]. Badiiy tarjimada bu tamoyil tarjima auditoriyasining lingvomadaniy imkoniyatlarini hisobga olish bilan birga asliyatning kommunikativ yaxlitligiga sodiqlikni ham nazarda tutadi.

B. Hatim va I. Meyson tarjimonni kommunikator sifatida talqin qilib, tarjimani diskurs, kontekst va ijtimoiy kommunikatsiyadan ajratib o'rganish mumkin emasligini ko'rsatadi [13]. Bu yondashuv badiiy asardagi personaj nutqining ijtimoiy va pragmatik markerlarini tahlil qilishda muhimdir.

Shunday qilib, yuqoridagi nazariyalarni birlashtiruvchi asosiy tamoyil shundan iboratki, tarjima adekvatligi faqat semantik mazmunning saqlanishi bilan emas, **kommunikativ niyat + funksional muvofiqlik + kontekstual ma'no + adresatga ta'sir** munosabatlari bilan ham belgilanadi.

O'zbek tarjimashunosligida pragmatik yondashuvning nazariy zamini. O'zbek tarjimashunosligida "pragmatik potensial" termini G'arb pragmalingvistikasidagi zamonaviy terminologik ma'noda barcha klassik ishlarda birdek qo'llanmagan. Shu sababli o'zbek olimlarining fikrlarini zamonaviy termin bilan sun'iy ravishda aynanlashtirish emas, balki ularning **adekvatlik, milliy kolorit, uslub, funksional muvofiqlik va badiiy ta'sirni qayta yaratish** haqidagi qarashlarini pragmatik yondashuvning nazariy zamini sifatida talqin qilish maqsadga muvofiqdir.

G'. Salomov o'zbek tarjimashunosligi maktabining shakllanishida badiiy tarjimaning uslubiy, milliy va estetik xususiyatlarini o'rganishga katta hissa qo'shgan. Olimning *"Tarjima nazariyasi asoslari"* asarida adekvat tarjima masalasi uslub, milliy xoslik, janr xususiyati, davr koloriti hamda shakl va mazmun birligini saqlash bilan bog'liq holda yoritiladi [19]. Mazkur qarashlarni pragmatik nuqtai nazardan talqin qilganda, tarjimonning vazifasi asliyat til birliklarini formal ravishda almashtirish emas, balki ularning badiiy-kommunikativ funksiyasini maqsad tilida qayta yaratish ekanligi ko'rinadi.

Q. Musayevning *"Tarjima nazariyasi asoslari"* asarida tarjima nazariyasi va amaliyotining muhim masalalari, tarjima muvofiqligi, transformatsiyalar va muqobilsiz birliklarni tarjima qilish usullari keng yoritilgan [20]. Madaniy xususiyatga ega birliklarning transliteratsiya, kalkalash, tasviriy ifoda yoki boshqa funksional vositalar bilan berilishi pragmatik nuqtai nazardan ham ahamiyatlidir. Buning asosiy sababi, bunday birliklar predmetni nomlash bilan birga muayyan madaniy assotsiatsiya va adresat reaksiyasini yuzaga keltiradi.

O'zbek tarjimashunosligi an'analaridagi ushbu yondashuvlarni zamonaviy pragmatik tarjima nazariyalari bilan birlashtirganda quyidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rish mumkin:

va

Mazkur ikki yo‘nalishning integratsiyasi badiiy tarjimada pragmatik potensialni kompleks tahlil qilish uchun nazariy asos yaratadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqotda qiyosiy-chog‘ishtirma, kontekstual, pragmalingvistik, funksional-semantik va tarjimaviy transformatsiyalar tahlili metodlaridan kompleks foydalanildi. Asliyat va tarjimadan tanlangan mikrokontekstlar quyidagi ketma-ketlik asosida o‘rganildi:

Pragmatik potensialni kompleks tahlil qilish uchun quyidagi integrativ model taklif etildi:

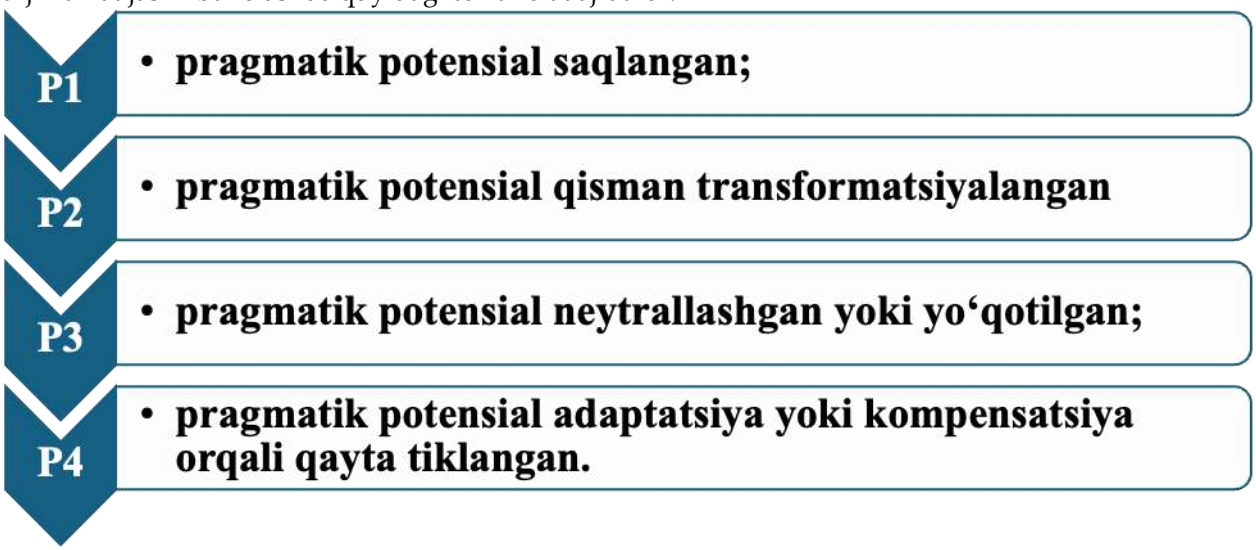
PP = CI + SA + LC + EE + IM + ST + AR

bunda:

CI – Communicative Intention – kommunikativ intensiya/maqsad;
SA – Speech Act – nutqiy akt komponenti;
LC – Linguocultural Component – lingvomadaniy komponent;
EE – Emotional-Evaluative Component – emotsional-baholovchi komponent;
IM – Implicit-Contextual Meaning – implikativ-kontekstual ma’no;
ST – Stylistic Component – stilistik komponent;
AR – Addressee Response – adresatga yo‘naltirilgan ta’sir.

Mazkur formula matematik hisoblash vositasi emas, balki pragmatik potensialning ko‘p komponentli tabiatini tavsiflovchi konseptual modeldir.

Tarjima natijasini baholashda quyidagi to‘rt holat ajratildi:

Muhim metodologik jihat shundan iboratki, P1–P4 butun tarjima birligiga mexanik ravishda tatbiq etilmaydi. Bitta mikrokontekstning CI komponenti P1 darajasida saqlanishi, ayni paytda ST komponenti P2 yoki P4 holatida boʻlishi mumkin. Bu pragmatik potensialning differensial tabiatini hisobga olish imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

1. Oq devor epizodida kommunikativ manipulyatsiya. Mark Tven romanidagi eng mashhur epizodlardan biri Tomning devorni oqlash majburiyatini boshqa bolalar uchun jozibali faoliyat sifatida koʻrsatib, ularni ishni bajarishga undashidir.

ST:

"What do you call work?"

"Why, ain't THAT work?"

"Well, maybe it is, and maybe it ain't. All I know, is, it suits Tom Sawyer."

TT:

"- Сен жумыс деп нени айтып турсаң?

- Бул сениң-ше жумыс емес-пе?

- Ал не, мүмкин жумыс шығар, ал мүмкин жумыс емес шығар. Бирақ мен соны билемен, бул Том Сойер үшын жақсы нәрсе.

- Унайма дейсең-бе? ... Хәр күни шарбақ ақлаў тийсе бермейди."

Keyinchalik Tom devor oqlash har kuni nasib qiladigan imkoniyat emasligini ta'kidlaydi. Ushbu dialogda Tomning kommunikativ maqsadi Benga obyektiv ma'lumot berish emas. U Benning "*work/ жумыс*" konseptiga boʻlgan munosabatini oʻzgartirishga harakat qiladi. Avval Ben uchun:

whitewashing = compulsory work. – devorni oqlash – шарбақ ақлаў =majburiy ish

Tom esa kommunikativ qayta ramkalash natijasida:

Ingliz tilida – whitewashing = rare opportunity / privilege – "*it suits Tom Sawyer*" bilan berlsa;

Qoraqalpoq tilida – devorni oqlash – шарбақ ақлаў = kamdan-kam boʻladigan beriladigan imkoniyat/afzallik – "*бул Том Сойер үшын жақсы нәрсе*" orqali interpretatsiyasini yuzaga keltiradi.

Bu yerda Tom Benning "work/жумыс" haqidagi dastlabki presuppozitsiyasini oʻzgartiradi. Asliyatdagi '*Does a boy get a chance to whitewash a fence every day?*' ritorik savoli qoraqalpoqchada "*Хәр күни шарбақ ақлаў тийсе бермейди*" shaklidagi tasdiq gap bilan berilgan. Formal shakl oʻzgargan boʻlsa-da, "bu kam uchraydigan imkoniyat" implikaturasi saqlangan. Shuning uchun CI + IM + AR komponentlari boʻyicha pragmatik potensial saqlangan va natija P1 sifatida baholanadi.

Shunday qilib, uch bosqichli pragmatik mexanizm shakllanadi:

reframing → implicature → behavioural response.

Ben oxir-oqibat devorni oqlashni oʻzi xohlay boshlaydi. Demak, Tomning kommunikativ strategiyasining muvaffaqiyati gaplarning denotativ mazmunida emas, adresatda yuzaga keltirilgan inferensiya va keyingi xatti-harakatda namoyon boʻladi.

Bu holatda **CI + IM + AR** komponentlari yetakchilik qiladi.

Strategiya: implikaturani funksional saqlash va pragmatik qayta ramkalash.

Natija: P1 — asosiy pragmatik potensial saqlangan.

2. Work/Play oppozitsiyasi va muallif pragmatikasi

Oq devor epizodining yakunida muallif Tomning tajribasidan umumiy xulosa chiqarib, majburiy faoliyat bilan ixtiyoriy faoliyat oʻrtasidagi farqni "work" va "play" oppozitsiyasi orqali konseptuallashtiradi. Bu yerda kommunikatsiya personajlararo sathdan muallif va oʻquvchi oʻrtasidagi sathga oʻtadi.

personaj ↔ personaj

↓

muallif ↔ oʻquvchi

Shunday qilib, "*work/play*" qarama-qarshiligi faqat leksik antonimiya emas, insonning faoliyatga munosabati haqidagi ironik-pragmatik umumlashtirishga aylanadi. Qoraqalpoqcha tarjimada ham ishning majburiyligi va oʻyinning ixtiyoriyligi oʻrtasidagi konseptual qarama-qarshilik saqlanadi.

Yetakchi komponentlar — **IM + AR + CI**.

Strategiya: konseptual-pragmatik ekvivalentlik.

Natija: P1.

3. 'Sunday school" epizodida yumor va pragmatik nomuvofiqlik. 'Sunday school' epizodida Tom turli rangdagi chiptalarni yigʻib, mukofot olish imkoniyatiga ega boʻladi. Tashqi vaziyat Tomni diniy bilimga ega namunali oʻquvchi sifatida koʻrsatadi. Biroq unga Injilga oid savol berilganda notoʻgʻri javob berishi tashqi koʻrinish va real bilim oʻrtasidagi nomuvofiqlikni fosh qiladi.

ST:

"Now, Thomas, tell me the names of the first two disciples that were appointed."

"David and Goliath!"

TT:

"- Томас, қорқма, жуўап бер ҳүрметли сыйлы адамға. ...

- Биринши еки апостолды...

- Давид ҳәм Голиаф!"

Bu yerda pragmatik effekt David and Goliafning leksik ma'nosida emas, kutilgan diniy bilim bilan Tomning mutlaqo noto'g'ri javobi o'rtasidagi nomuvofiqlikda yuzaga keladi. Tarjimada "Давид ҳәм Голиаф" saqlanishi komik nomuvofiqlikni ham qayta yaratadi. Yetakchi komponentlar IM + LC + ST, natija P1/P2

Bu yerda yumorning pragmatik mexanizmi:

kutish → kutilmagan javob → nomuvofiqlik → hazil ta'siri

shaklida namoyon bo'ladi.

Pragmatik potensial diniy nomlarning o'zida emas, o'quvchi va vaziyat ishtirokchilarining kutgan javobi bilan Tomning javobi o'rtasidagi nomuvofiqlikda yuzaga keladi.

Yetakchi komponentlar: **IM + LC + ST**.

Strategiya: kontekstual-funksional ekvivalentlik.

Natija: P1/P2, chunki asosiy komik mexanizm saqlansa-da, uning lingvomadaniy assotsiativ foni tarjima auditoriyasida asliyat auditoriyasi bilan mutlaq bir xil bo'lishi shart emas.

4. Tom va Polli xola munosabatida ishonch/ishonchsizlik pragmatikasi. Tom va Polli xola dialoglarining muhim pragmatik xususiyatlaridan biri – Tomning gaplariga nisbatan oldindan shakllangan ishonchsizlikdir. Bu munosabatda da'vo, ishonchsizlik va ogohlantirish nutqiy aktlari muntazam o'zaro ta'sir qiladi. Tom biror fikrni tasdiqlaganda, Polli xola uning propositsional mazmuninigina emas, Tomning oldingi xatti-harakatlari asosida so'zlovchining ishonchliligini ham baholaydi.

Devor oqlash ishini boshqa bolalarga bajartirib bo'lgach, Tom Polli xolaning oldiga kelib, vazifa bajarilganini aytadi.

ST:

"Well, now, Tom, how much have you done?"

"It's all done, aunt."

"Tom, don't lie to me—I can't bear it."

"I ain't, aunt; it is all done."

TT:

- Қалай, жумысыңды ислеп питкергениң-бе? Қаншасын питкердиң?

- Барлығын, апа.

- Том, өтирик айтпа - мен ондайды жақсы көрмеймен.

- Өтирик айтып турғаным жоқ, апа, ҳәммеси ислеп болынды.

Mazkur dialog E. Berdimuratov tarjimasida aynan devor oqlash epizodidan keyin keltiriladi. Shundan so'ng muallif Polli xola Tomning gaplariga ishonmasligi odatiy hol ekanligini izohlaydi: Tom aytgan gapning yigirma besh foizi rost chiqsa ham, u qanoatlanishi mumkinligi ta'kidlanadi.

Ushbu mikrokontekstda kommunikativ munosabat quyidagi pragmatik zanjir asosida rivojlanadi:

Tom → da'vo

↓

Polli xola → ishonchsizlik + ogohlantirish

↓

Tom → mustahkamlangan da'vo

Tomning "*It's all done, aunt*" gapi yuzaki jihatdan oddiy assertiv nutq aktidir. Biroq Polli xola uning gapini faqat propositsional mazmun asosida baholamaydi. Uning interpretatsiyasiga Tomning avvalgi xatti-harakatlari va yolg'on gapirishga moyilligi haqidagi oldindan mavjud bilim ta'sir qiladi. Shu sababli Tomning xabari Polli xola tomonidan darhol shubha ostiga olinadi.

Bu holatni quyidagi formula orqali ifodalash mumkin:

ifoda + oldingi kommunikativ tajriba → amaliy talqin.

Demak, Polli xolaning "*Tom, don't lie to me*" replikasi oddiy taqiq yoki nasihat emas. Unda bir vaqtning o'zida ishonchsizlik, tanbeh va axloqiy baholash komponentlari mujassam. Qoraqalpoqcha tarjimada "*Том, өтирик айтпа*" shakli inglizcha '*don't lie to me*' ning asosiy illokutiv kuchini aniq qayta yaratgan. Direktiva va tanbeh funksiyasi saqlangan.

Biroq keyingi komponentda muayyan pragmatik transformatsiya kuzatiladi:

ST: *"I can't bear it."*

TT: "*мен ондайды жақсы көрмеймен*."

Inglizcha '*I can't bear it*' birligi oddiy "*yoqtirmaslik*"dan kuchliroq emotsional ma'noni ifodalaydi. Unda "*bunga chiday olmayman*", "*buni koʻtara olmayman*" kabi intensiv salbiy munosabat mavjud. Qoraqalpoqchadagi "*мен ондайды жақсы көрмеймен*" esa mazmunan "*bunday narsani yoqtirmayman*" darajasiga yaqinlashadi.

Shu sababli bu oʻrinda ikki pragmatik komponentni farqlash zarur:

SA (Speech Act): tanbeh va yolgʻon gapirmaslikka undash – saqlangan (P1);

EE (Emotional-Evaluative Component): emotsional intensivlik – qisman pasaygan (P2). Tomning javobida esa ingliz tilidagi nostandart "*I ain't*" shakli qoraqalpoqchada: "*Өтирик айтып турганым жоқ*" tarzida mazmunan va kommunikativ jihatdan qayta yaratilgan. Asliyatdagi nostandart grammatik marker formal jihatdan saqlanmagan, biroq Tomning oʻzini oqlash va avvalgi da'voni kuchaytirish funksiyasi toʻliq ifodalangan.

Bundan tashqari, muallifning keyingi izohi mazkur ishonchsizlikni situativ emas, Tom va Polli xola munosabatlariga xos barqaror shaxslararo pragmatik model ekanligini koʻrsatadi. Polli xola devorning haqiqatan ham oqlanganini koʻrganidan keyingina Tomning gapiga ishonadi.

Shunday qilib, mazkur misolda pragmatik potensialning komponentlari differensial tarzda saqlangan:

CI – kommunikativ intensiya: P1;

SA – da'vo / ogohlantirish: P1;

EE – emotsional-baholovchi intensivlik: P2;

IM – oldindan mavjud ishonchsizlik presuppozitsiyasi: P1;

ST – Tom nutqidagi nostandart grammatik marker: P2/P4.

Asosiy tarjima strategiyasi: ***funksional-pragmatik ekvivalentlik + qisman stilistik transformatsiya.***

Umumiy natija: P1/P2 – asosiy kommunikativ-pragmatik potensial saqlangan, biroq emotsional va ayrim stilistik komponentlar qisman transformatsiyalangan. Natijada: **nutq + oldingi bilimlar → pragmatik talqin** mexanizmi yuzaga keladi. Bu presuppozitsiya tarjimada ham personajlararo munosabatning muhim qismi sifatida saqlanadi. Yetakchi komponentlar: **SA + EE + IM**. **Strategiya:** funksional-pragmatik ekvivalentlik. **Natija: P1/P2.** Nutq aktining asosiy funksiyasi saqlanadi, biroq ayrim emotsional markerlarning intensivligi tarjimada oʻzgarishi mumkin.

5. Qonli qasamyod: ritual va pragmatik kuch. Tom va Geklberri qabristondagi jinoyatga guvoh boʻlgach, voqeani hech kimga aytmaslik haqida qasamyod qilishadi. Oddiy ogʻzaki va'da bolalar uchun yetarli hisoblanmaydi; sir saqlash ritualistik shaklda mustahkamlanadi.

ST:

"Now, Tom, let's tie ourselves to each other with an oath, and then we can never tell."

"No, that wouldn't do for this. That's good enough for little rubbishy common things... but there orter be writing 'bout a big thing like this. And blood."

TT:

"- Енди, Том, бизлер бир-биримизге айтпаслығымызға ант берейик – болмаса мүмкин емес.

- Мейли, мен қайылман. Ең жақсысы усы. Қәне, онда қол қысып... ант етейик.

- Жоқ, бул болмайды. Бул қандай-да бир әйтеўир ислер ушын... Ал бул мәселе болса, жүдә әҳмийетли... жазба түрде ант етиў керек."

Bu misolda oddiy va'da '***marosimiy majburiyat***' (ritualized commitment) darajasiga koʻtariladi. Qasamyodning pragmatik kuchi qoʻrquv, sir saqlash va ritual bilan birgalikda yuzaga keladi.

Bu yerda bir vaqtning oʻzida:

qoʻrquv + sir + qasam + ishonch + sadoqat komponentlari faollashadi.

Qasamyodning pragmatik vazifasi oddiy va'dadan kuchliroq boʻlib, ritual elementlar commissive nutq aktining illokutiv kuchini oshiradi. Mazkur mikrokontekstda **SA + LC + EE + IM** komponentlari oʻzaro bogʻlangan.

Strategiya: lingvomadaniy-funksional transfer.

Natija: P1/P2. Va'da va qoʻrquvning kommunikativ funksiyasi saqlanadi, ritual bilan bogʻliq ayrim madaniy assotsiatsiyalar esa maqsad auditoriyasida qisman oʻzgarishi mumkin.

6. Qabriston epizodida qoʻrquv va yashirin tahdid. Qabristondagi qotillikdan keyin Tom va Gekning kommunikativ xatti-harakatlarini Injun Joedan qoʻrquv boshqaradi. Ushbu epizodning pragmatik jihatdan muhim xususiyati shundaki, tahdid dastlab Injun Joe tomonidan Tom va Gekka bevosita aytilmaydi. Bolalar sodir boʻlgan jinoyatga guvoh boʻlganliklari va Injun Joening shafqatsizligini koʻrganliklari asosida oʻzlari xavf haqida inferensiya

qiladilar. Shu sababli qo‘rquvning pragmatik manbai eksplisit tahdid nutq aktidan ko‘ra “kontekstual implikatura”da namoyon bo‘ladi.

Qotillik sodir bo‘lganidan keyin Tom va Gek yashiringan joylariga yetib kelib, voqeaning qanday oqibatlarga olib kelishini muhokama qiladilar.

ST:

“Hucky, do you believe the dead people like it for us to be here?”

[...]

“Huck, I’ll tell you one thing that’s mighty curious. Muff Potter don’t know it. How can he tell?”

[...]

“Huck, if Injun Joe’s evidence don’t hang Potter, he’ll kill us some time or other, just as dead sure as we’re a laying here.”

Ushbu kontekstda bolalarning asosiy xavotiri jinoyatning o‘zi bilan cheklanmaydi. Ular voqeani oshkor qilish Injun Joe tomonidan qasos olishga sabab bo‘lishi mumkinligini anglaydilar. Bu xavf ularning keyingi kommunikativ xatti-harakatini – sukut saqlashni – belgilaydi.

Qoraqalpoqcha tarjimada mazkur qo‘rquv quyidagicha ifodalangan:

TT:

- Ал ким айтып барар екен? Бизлер-ме?

- Не айтып отырсаң? Ойлап бола-ма. Ал қапелимде Индей Джоны дарға аспаса не қыламыз? Ол бизлерди ҳәзир болмағанымменен, кейин өлтиреди-ғой, онда қутыла алмаймыз.

- Мен өзим-де солай ойлаған едим, Гек.

Mazkur dialogda Gekning “кейин өлтиреди-ғой” mazmunidagi fikri Injun Joening bolalarga shu paytda bevosita tahdid qilmaganiga qaramay, ular vaziyatni o‘z hayotlari uchun real xavf sifatida interpretatsiya qilayotganini ko‘rsatadi. Qoraqalpoqcha tarjimada ushbu sabab-oqibat munosabati aniq qayta yaratilgan.

Ushbu mikrokontekstning pragmatik tuzilishini quyidagicha ifodalash mumkin:

witnessing the murder

↓

knowledge of Injun Joe’s violence

↓

inference of possible revenge

↓

fear

↓

decision to remain silent.

Demak, bu epizodda pragmatik ma’no faqat eksplisit aytilgan gaplardan tashkil topmaydi. Tom va Gekning xatti-harakatlari ular mavjud kontekst asosida chiqargan xulosaga bog‘liq.

Ayniqsa, *“Ал ким айтып барар екен? Бизлер-ме?”* savoli yuzaki jihatdan axborot so‘rashga o‘xshasa-da, pragmatik jihatdan haqiqiy interrogativ nutq akti emas. Tom aslida “biz bu haqda aytmasligimiz kerak” degan xavotirni ifodalamoqda. Gekning bunga: *“Не айтып отырсаң? Ойлап бола-ма.”* mazmunidagi javobi ham savolga axborot berishdan ko‘ra bunday harakatning mumkin emasligini ta’kidlaydi.

Shu tariqa savol-javob shaklidagi dialog ortida quyidagi implikatura yuzaga keladi:

If we tell the truth → Injun Joe may escape punishment → he will take revenge → our lives will be in danger.

Shuning uchun:

telling the truth = danger;

remaining silent = self-preservation.

Bu holat Grays nazariyasi nuqtai nazaridan kontekstual implikatura bilan bog‘liq bo‘lsa, relevans yondashuvi nuqtai nazaridan personajlarning mavjud kontekstual bilimlardan foydalanib yangi inferensial xulosaga kelishi sifatida talqin qilinishi mumkin.

Mazkur pragmatik mexanizm keyingi epizodda yanada yaqqol namoyon bo‘ladi. Tom Gekdan ehtiyotsizlik bilan sirni aytib qo‘ymasligini yana so‘raydi:

TT:

Гек, сен абайсызда айтып қоймайсаң-ба?

Shundan keyin muallif ikki bolaning qo‘rquv holatini tasvirlaydi: ular shaharga qaytishda qorong‘ilikdagi har bir daraxtni ularni quvib kelayotgan dushman deb tasavvur qiladilar va qo‘rquvdan holdan toyadilar.

Bu muallif tasviri dialogda shakllangan xavf inferensiyasining **perlokutiv natijasini** ko‘rsatadi. Qo‘rquv faqat verbal-emotsional holat bo‘lib qolmay, personajlarning atrof-muhitni idrok etish usulini ham o‘zgartiradi. Shu sababli mazkur mikrokontekstda quyidagi pragmatik komponentlar yetakchilik qiladi:

CI – kommunikativ intensiya: sirni oshkor qilmaslik va o‘zini himoya qilish;

IM – implikativ-kontekstual ma’no: “agar gapirsak, Injun Joe bizdan qasos oladi”;

EE – emotsional-baholovchi komponent: “kuchli qo‘rquv va xavotir”;

SA – nutq akti: “savol shaklida ifodalangan ogohlantirish va sukut saqlashga undash”;

AR – adresatga ta’sir: “suhbatdoshni sirni saqlashga ishontirish”.

Ayniqsa, **IM komponenti** mazkur misolda markaziy o‘rin egallaydi. Chunki bolalarning qo‘rquvi Injun Joening ularga bevosita “*sizlarni o‘ldiraman*” degan tahdididan emas, uning oldingi xatti-harakati va mavjud kommunikativ vaziyat asosida chiqarilgan inferensial xulosadan kelib chiqadi.

Qoraqalpoqcha tarjimada ham ushbu inferensial zanjir saqlangan: voqeani aytish ehtimoli, Injun Joening jazodan qutulishi va keyinchalik bolalarni o‘ldirishi o‘rtasidagi sababiy aloqa aniq ifodalangan. Shuning uchun tarjima adresati ham personajlarning nima sababdan sukut saqlashga qaror qilganini anglay oladi.

Pragmatik model: **context → inference → anticipated threat → fear → silence**

Yetakchi komponentlar: **IM + EE + CI + AR.**

Asosiy tarjima strategiyasi: **kontekstual-pragmatik ekvivalentlik va implikaturani saqlash.**

Natija: P1 – asliyatdagi asosiy pragmatik potensial, xususan, yashirin tahdid, undan kelib chiqadigan qo‘rquv va sukut saqlashga undovchi kommunikativ motivatsiya qoraqalpoqcha tarjimada funksional jihatdan saqlangan.

Pragmatik ta’sir: **context → inference → fear → silence** mexanizmi asosida yuzaga keladi. Demak, qo‘rquvning pragmatik manbai alohida “*tahdid*” gapida emas, qahramonlarning voqea, jinoyatchi va ehtimoliy oqibat haqidagi bilimlari asosida hosil qilgan inferensiyasidadir. Bu holat implikativ-kontekstual komponentning pragmatik potensialdagi mustaqil ahamiyatini ko‘rsatadi.

Yetakchi komponentlar: **EE + IM + CI**.

Strategiya: kontekstual-pragmatik ekvivalentlik.

Natija: P1.

MUHOKAMA

Ingliz tilidan qoraqalpoq tiliga badiiy tarjimada pragmatik potensialning saqlanishini aniqlash maqsadida Mark Tvenning “*The Adventures of Tom Sawyer*” asari va uning qoraqalpoqcha tarjimasidan tanlangan oltita pragmatik vaziyatning qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatdiki, pragmatik ekvivalentlik alohida leksik birlik yoki grammatik konstruksiyaning formal mosligiga emas, balki kommunikativ intensiya, nutq akti, implikatura, emotsional-ekspressiv ta’sir, lingvomadaniy komponent va personaj nutqining stilistik xususiyatlari majmuasining qayta yaratilishiga bog‘liq.

O‘tkazilgan tahlillar asosida pragmatik potensialni yaxlit hodisa sifatida emas, balki o‘zaro aloqador komponentlardan tashkil topgan ko‘p qatlamli tizim sifatida baholash zarurligi aniqlandi. Tadqiqotda qo‘llanilgan integrativ model doirasida **CI (communicative intention), SA (speech act), IM (implicature), EE (emotional-evaluative effect), LC (linguocultural component), ST (stylistic component) va AR (addressee response/orientation)** kabi parametrlar tarjimaning pragmatik samaradorligini aniqlash imkonini berdi.

Tom va Ben o‘rtasidagi kommunikativ munosabatlar misolida personajlararo muloqotning pragmatik qiymati faqat aytilayotgan fikrning denotativ mazmuni bilan belgilanmasligi ko‘rsatildi. Replikalarning illokutiv kuchi, emotsional munosabat va suhbatdoshga yo‘naltirilgan kommunikativ ta’sir tarjimada muhim ahamiyat kasb etadi. Qoraqalpoqcha tarjimada dialogning asosiy kommunikativ vazifasi funksional vositalar orqali qayta yaratilishi pragmatik potensialni saqlashda **funksional ekvivalentlik**ning ustuvorligini ko‘rsatadi.

Sunday school epizodi – yumor tarjimasida pragmatik effektning leksik birliklarning o‘zidan ko‘ra kontekstual nomuvofiqlik bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatdi. Tomdan diniy bilim talab qilinayotgan kommunikativ vaziyatda kutilgan javob o‘rniga “*David and Goliath*” mazmunidagi noto‘g‘ri javobning berilishi komik effektni yuzaga keltiradi. Qoraqalpoqcha tarjimada ushbu nomlarning saqlanishi va kommunikativ vaziyatning qayta yaratilishi yumorning asosiy pragmatik mexanizmini tarjima adresatiga yetkazishga xizmat qiladi. Demak, yumor tarjimasida formal moslikdan ko‘ra **kontekstual-pragmatik ekvivalentlik** muhimroq hisoblanadi.

Tom va Polli xola munosabatidagi ishonch/ishonchsizlik pragmatikasi – pragmatik interpretatsiyada oldingi kommunikativ tajriba va presuppozitsiyaning ahamiyatini ko‘rsatdi. Tomning *“It’s all done, aunt”* mazmunidagi assertiv nutq akti Polli xola tomonidan neytral xabar sifatida emas, balki Tomning avvalgi xatti-harakatlari asosida shubha bilan qabul qilinadi. Qoraqalpoqcha tarjimada *“Том, өтирик айтпа”* shaklidagi replika ishonchsizlik va tanbehning asosiy illokutiv kuchini saqlaydi. Shu bilan birga, asliyatdagi “*I can’t bear it*”ning “*мен ондайды жақсы көрмеймен*” tarzida ifodalanishi emotsional intensivlikning ma’lum darajada pasayganini ko‘rsatadi. Demak, ushbu misolda nutq akti va kommunikativ intensiya yuqori darajada saqlangan bo‘lsa-da, emotsional-baholovchi komponentda qisman pragmatik siljish kuzatiladi.

Tadqiqot va tahlillar jarayonida pragmatik potensialning implikativ qatlami alohida ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Tomning kommunikativ strategiyasida aytilgan fikr bilan nazarda tutilgan ma’no o‘rtasidagi munosabat adresatning

interpretatsiyasini boshqaradi. Bunday holatda tarjimonning vazifasi faqat eksplisit axborotni yetkazish emas, balki asliyat adresati chiqarishi mumkin bo‘lgan inferensial xulosani tarjima adresati uchun ham imkon qadar qayta yaratishdan iborat. Tahlil natijalari implikaturaning saqlanishi badiiy personajning kommunikativ strategiyasi va muallif yaratgan pragmatik effektni qayta hosil qilishning asosiy shartlaridan biri ekanligini ko‘rsatdi.

Qabristondagi qotillikdan keyingi epizod tahlili esa pragmatik potensialning eksplisit mazmundan tashqarida shakllanishini yanada yaqqol namoyon etdi. Tom va Gekning xatti-harakatlari Injun Joening ularga bevosita verbal tahdid qilishidan emas, balki uning qotillikka qodir ekanligi haqidagi kontekstual bilim va bundan kelib chiqadigan inferensiya orqali boshqariladi. Qoraqalpoqcha tarjimada bolalarning “agar Injun Joe jazodan qutulsa, keyinchalik bizni o‘ldiradi” mazmunidagi xavotiri aniq ifodalangan. Keyingi kontekstda esa ushbu qo‘rquv ularning idrokiga va xatti-harakatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatishi tasvirlanadi: ular qorong‘ilikdagi obyektlarni o‘zlarini ta’qib qilayotgan xavf sifatida qabul qiladilar. Shu jihatdan oltinchi misolda quyidagi pragmatik zanjir kuzatiladi:

kontekst → inferensiya → kutilayotgan tahdid → qo‘rquv → sukut.

Mazkur zanjirning tarjimada saqlanishi alohida ahamiyatga ega, chunki personajlarning sukut saqlashi faqat syujet hodisasi emas, balki kontekstual implikaturadan kelib chiqadigan kommunikativ strategiyadir. Shuning uchun ushbu misolda **IM + EE + CI + AR** komponentlarining o‘zaro aloqasi pragmatik potensialni yuzaga keltiradi.

Yuqoridagi ingliz matnining qoraqalpoqcha tarjimasidan olingan parchalar qiyosiy tahlili yana bir muhim qonuniyatni aniqlash imkonini berdi: **pragmatik potensialning saqlanish darajasi barcha komponentlarda bir xil bo‘lishi shart emas**. Bir komponent P1 — to‘liq yoki yuqori darajada saqlanish holatini namoyon qilgan vaziyatda, boshqa komponent P2 — qisman transformatsiyaga uchrashi mumkin. Masalan, nutq aktining illokutiv kuchi saqlanib, emotsional intensivlik pasayishi yoki stilistik marker formal jihatdan yo‘qolib, uning kommunikativ funksiyasi boshqa vosita orqali kompensatsiya qilinishi mumkin. Bu esa pragmatik ekvivalentlikni “saqlangan/saqlanmagan” kabi binar mezon asosida baholash yetarli emasligini ko‘rsatadi.

Tahlillar asosida pragmatik potensialni saqlashning quyidagi umumiy mexanizmini taklif qilish mumkin:

Asliyat pragmatik potensiali → pragmatik komponentlarni aniqlash → dominant komponentni belgilash → tarjima strategiyasini tanlash → tarjima matnida funksional qayta yaratish → tarjima adresatiga pragmatik ta’sir.

Mazkur mexanizmda tarjimon asliyatning barcha formal belgilarini aynan takrorlashga emas, balki muayyan mikrokontekstda ustuvor bo‘lgan pragmatik komponentni aniqlashga intiladi. Masalan, yumorda **IM/LC**, interpersonal konfliktda **EE/SA**, ishonch/ishonchsizlik munosabatida **SA/IM/EE**, yashirin tahdid vaziyatida esa **IM/EE/CI/AR** dominantlik qilishi mumkin.

Shunday qilib, tahlil natijalari tarjimada pragmatik potensialning saqlanishini **ko‘p komponentli, dinamik va kontekstga bog‘liq jarayon** sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi. Tarjima birligining formal transformatsiyaga uchrashi har doim pragmatik yo‘qotishni anglatmaydi. Aksincha, ayrim hollarda formal transformatsiya yoki kompensatsiya asliyatdagi kommunikativ funksiyani tarjima matnida qayta yaratishning zarur sharti bo‘lishi mumkin.

XULOSA

Mark Tvenning *The Adventures of Tom Sawyer* asari va uning qoraqalpoqcha tarjimasidan tanlangan bir nechta parcha pragmatik vaziyatning qiyosiy tahlili ingliz tilidan qoraqalpoq tiliga badiiy tarjimada pragmatik potensialni saqlash masalasiga integrativ yondashish zarurligini ko‘rsatdi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Pragmatik potensial ko‘p komponentli hodisadir. Uni faqat leksik-semantik ekvivalentlik yoki alohida nutq aktlari bilan chegaralash mumkin emas. Kommunikativ intensiya (CI), nutq akti (SA), implikatura (IM), emotsional-baholovchi ta’sir (EE), lingvomadaniy komponent (LC), stilistik xususiyat (ST) va adresatga yo‘naltirilgan ta’sir (AR) birgalikda matnning pragmatik potensialini shakllantiradi.

Pragmatik ekvivalentlik formal ekvivalentlik bilan aynan bir hodisa emas. Tahlil qilingan ST-TT juftliklarida leksik yoki grammatik shakl o‘zgargan holatlarda ham kommunikativ maqsad va adresatga ko‘rsatiladigan ta’sir funksional vositalar orqali saqlanishi mumkinligi kuzatildi.

Nutq aktining illokutiv kuchini saqlash personajlararo munosabatlarni qayta yaratishda muhim omildir. Tomning Beki va Polli xola bilan dialoglari assertiv, direktiv, tanbeh, o‘zini oqlash va boshqa kommunikativ funksiyalarning tarjimada to‘g‘ri interpretatsiya qilinishi personajlar munosabatining pragmatik tabiatini saqlashga xizmat qilishini ko‘rsatdi.

Implikatura pragmatik potensialning eng muhim komponentlaridan biridir. Ayniqsa, yumor, manipulyativ kommunikatsiya va yashirin tahdid bilan bog‘liq vaziyatlarda haqiqiy kommunikativ ma’no eksplisit gap mazmunidan tashqarida shakllanadi. Shu sababli tarjimon STdagi inferensial mexanizmni aniqlashi va TT adresati uchun ham tegishli xulosani chiqarish imkoniyatini yaratishi lozim.

Emotsional-ekspressiv potensialni saqlash differensial xarakterga ega. Ayrim misollarda kommunikativ intensiya va nutq akti to‘liq saqlangan bo‘lsa-da, emotsional intensivlikning qisman pasayishi kuzatildi. Bu holat pragmatik potensialni komponentlar kesimida alohida baholash zarurligini tasdiqlaydi.

Qabriston epizodi yashirin tahdidning pragmatik tabiatini yaqqol ko‘rsatadi. Injun Joe tomonidan Tom va Gekka dastlab to‘g‘ridan-to‘g‘ri tahdid verbalizatsiya qilinmagan bo‘lsa ham, qotillikni ko‘rgan bolalar uning ehtimoliy qasosini inferensial ravishda anglaydilar. Natijada “xavfni anglash → qo‘rquv → sukut” pragmatik zanjiri yuzaga keladi. Ushbu zanjirning qoraqalpoqcha tarjimada saqlanishi kontekstual-pragmatik ekvivalentlikning muvaffaqiyatli namunasini tashkil etadi.

Umuman, amalga oshirilgan tahlillar asosida **tarjimada pragmatik potensialni saqlashning integrativ modeli**ni quyidagicha ifodalash mumkin:

Pragmatik potensial = CI + SA + IM + EE + LC + ST + AR

va tarjima jarayonining pragmatik mexanizmi:

ST → pragmatik diagnostika → dominant komponent(lar) → tarjima strategiyasi → TT → pragmatik ta’sirning saqlanish darajasi (P1/P2/P4).

Taklif etilayotgan modelning asosiy afzalligi pragmatik ekvivalentlikni faqat tarjima birligining formal yoki semantik mosligi asosida emas, balki **asliyatdagi kommunikativ maqsad, inferensial ma’no, emotsional ta’sir, lingvomadaniy va stilistik xususiyatlarning tarjima adresati uchun qay darajada qayta yaratilgani** asosida baholash imkonini berishidadir.

Shu nuqtai nazardan, ingliz tilidan qoraqalpoq tiliga badiiy tarjimada pragmatik potensialni saqlash tarjimonning alohida so‘z va konstruksiyalarga ekvivalent topish faoliyatidan kengroq jarayon bo‘lib, u asliyatdagi **kommunikativ hodisani boshqa lingvomadaniy muhitda funksional jihatdan qayta yaratish** sifatida talqin qilinishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.Morris C. W. Foundations of the Theory of Signs. Chicago: University of Chicago Press, 1938.

2.Austin J. L. How to Do Things with Words. Oxford: Clarendon Press, 1962.

3.Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.

4.Grice H. P. Logic and Conversation // Cole P., Morgan J. L. (eds.). Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts. New York: Academic Press, 1975. P. 41–58.

5.Sperber D., Wilson D. Relevance: Communication and Cognition. 2nd ed. Oxford: Blackwell, 1995.

6.Gutt E.-A. Translation and Relevance: Cognition and Context. 2nd ed. Manchester: St. Jerome Publishing, 2000.

7.Nida E. A. Toward a Science of Translating. Leiden: E. J. Brill, 1964.

8.Newmark P. A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall, 1988.

9.Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London–New York: Routledge.

10. House J. Translation Quality Assessment: Past and Present. London–New York: Routledge, 2015.

11. House J. Translation as Communication across Languages and Cultures. London–New York: Routledge, 2016.

12. Nord C. Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained. Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.

13. Hatim B., Mason I. The Translator as Communicator. London–New York: Routledge, 1997.

14. Venuti L. The Translator’s Invisibility: A History of Translation. London–New York: Routledge, 1995.

15. Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 1995.

16. Комиссаров В. Н. Теория перевода (*лингвистические* аспекты). Москва: Высшая школа, 1990.

17. Швейцер А. *Д*. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. Москва: Наука, 1988.

18. Бархударов *Л*. С. Язык и перевод. Москва: Международные отношения, 1975.

19. Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари. Тошкент: Ўқитувчи, 1983.

20. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. Тошкент: Фан, 2005. 352 б.

21. Ғофуров И. Таржимонлик мутахассислигига кириш. Тошкент.

22. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Москва: Международные отношения, 1974.

23. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. Москва: Высшая школа, 1983.

24. Twain M. The Adventures of Tom Sawyer. Hartford: American Publishing Company, 1876.

25. Twain M. The Adventures of Tom Sawyer. Project Gutenberg, eBook No. 74.

26. Твен М. Том Сойердин басынан кеширгенлери. Қарақалпақ тилине аўдарған Е. Бердимуратов; редакторы Т. Нажибов. Нөкис: Қарақалпақ мәмлекет баспасы, 1960.